

AFGANİSTAN
POLİTİK VE KÜLTÜREL BİR TARİH
THOMAS BARFIELD

VakıfBank Kültür Yayınları: 0109
Tarih: 032

AFGANİSTAN
POLİTİK VE KÜLTÜREL BİR TARİH
THOMAS BARFIELD

Özgün adı
Afghanistan
A Cultural and Political History

Türkçesi
Burhan Yüksektaş

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Son Okuma
Ömer Uzunağaç

VakıfBank Kültür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2021
© Princeton University Press, 2010

ISBN 978-625-7447-13-3

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Telif Hakları Ajansı aracılığıyla VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Ekim 2021

AFGANİSTAN
POLİTİK VE KÜLTÜREL
BİR TARİH
THOMAS BARFIELD

TÜRKÇESİ
BURHAN YÜKSEKKAŞ

THOMAS BARFIELD

1970'lerde, Afganistan'ın kuzey bölgelerindeki konar-göçerler arasında kapsamlı bir etnografik saha çalışması yürütmüş ve aynı zamanda, Çin ve Sovyet sonrası Orta Asya'da da çalışmalarda bulunmuş bir sosyal antropologdur. *The Central Asian Arabs of Afghanistan* (1981), *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China* (1989) ve *Afghanistan: An Atlas of Indigenous Domestic Architecture* (1991) kitaplarının müellifi olan Barfield, 2001'den sonra araştırmalarında Afganistan'a yönelmiş ve kapsamlı bir şekilde yazdığı hukuk, devlet yapılanması ve ekonomik kalkınma meselelerine odaklanmıştır. Son zamanlarda Avrasya ve Kuzey Afrika'da 2500 sene boyunca hüküm süren imparatorluk idarelerinin nasıl ortaya çıktığını ve kendilerini nasıl idame ettirdiğini araştıran Barfield halen ABD'de Boston Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmaktadır.

BURHAN YÜKSEKKAŞ

Yıldız Teknik Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi alan Burhan Yüksekkaş, kitap çevirmenliğine de aynı okulda öğrenciyken başladı. Çoğunlukla bilim ve siyaset tarihi kitapları çevirmekte, bu alanlardaki çeviriler için kurgu dışı editörlüğü yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	13
I. BÖLÜM	
İnsanlar ve Mekânlar	35
II. BÖLÜM	
Modern Öncesi Dönemde Afganistan'ın Ele Geçirilmesi ve Yönetimi	103
III. BÖLÜM	
İngiliz-Afgan Savaşları ve Afganistan'da Devlet İnşası	165
IV. BÖLÜM	
20. Yüzyılda Afganistan: Devlet ve Toplum'un Çatışması	239
V. BÖLÜM	
Afganistan 21. Yüzyıla Giriyor	391
VI. BÖLÜM	
Bazı Sonuçlar	479
Kaynakça	497
Dizin	509

ÖNSÖZ

Afganistan'a ilk defa neredeyse kırk yıl önce genç bir öğrenci olarak, bir karayolu yolculuğuyla girdim. Pek çok seyyah gibi, ben de ülkenin manzaralarına hayran kaldım ve insanlarından etkilendim. Diğer pek çok kişinin aksine, daha fazlasını öğrenmek için oraya geri döndüm. Bu yolculuk hiçbir zaman bitmedi, ancak sıklıkla rotasından saptı. İlk başlarda, 1970'lerin ortalarında, Kuzey Afganistan'daki göçebeler arasında yıllarca süren etnografik saha çalışmalarını kapsıyordu. Hayatı tam da kırsal Afganistan'da yaşadığı haliyle deneyimlemek gibi özgün bir fırsat buldum; o zamanlar rastlaması çok kolay olan, ancak şimdi çok zor hâle gelen bir şey. O zamanlar barış ve güvenlik vaktiydi, yabancılar ülkenin her yerini, yalnızca biraz sağduyuyla yalnız başlarına gezebiliyordu. Kâbil'deki siyasi değişimlerin başkent dışında nadiren ciddi etkileri olurdu. Zâhir Şah (h. 1933-1973) devrildiği gün Kâbil'deydim. En büyük değişim, Şah'ın resimlerinin çabucak ortadan kaybolması ve kuzeni Dâvud'un resimlerinin kısa sürede Zâhir Şah'ın resimlerinin yerini almasıydı.

Ancak bu sakinlik aldatıcıydı, çünkü Kâbil'de güç peşinde olan diğerleri, komünistler ve İslâmcılar, ülkeyi farklı radikal yönlerde dönüştürmenin peşindeydi. Solcular 1978 yılında ilk fırsata sahip oldu ve 1979 yılında yatıştırılmak için Sovyet istilasının tasarlandığı bir isyanı kıskırttılar. On yıllık Sovyet işgali boyunca ülkeyi dışarıdan gözlemledim ve Afgan mültecilerle çalışmak için Pakistan'a nadiren yaptığım gezilerde bilgi aldım. 1989 yılında

Rusların çekilmesinin de iyimserlik için yalancı bir fecir olduğu ortaya çıktı. Büyük güçlerin hiçbiri Pakistan'da bulunan Peşâver'in mücahit partileriyle Kâbil'deki Sovyet destekli rejim arasında bir uzlaşma kurmak için gerekli siyasi ve ekonomik yatırımı sağlamaya istekli değildi. Ruslar ülkeyle daha fazla uğraşmak istemiyordu ve Amerikalılar, Sovyetler Birliği 1991 yılında dağıldığında bütün ilgilerini kaybetti. Bu da İslâmcı liderlerin hâkim konuma geldikleri ve her şeyiyle yerlerine geçtikleri komünistler kadar acımasız ve güce aç olabileceklerini gösterdikleri on yıllık bir iç savaşı başlattı. Bu dönemin dip noktası da 1990'ların sonunda Tâliban'ı ortaya çıkardı.

Birleşik Devletlerdeki sıcak yuvamdan Afganistan'dan gelen az sayıdaki haberi takip etmeye devam ettim, ancak bu ülke ya da halkı hakkında bana nadiren soru soruldu. Üniversitenin kadro sistemini eleştirenler, şüphesiz beni kovulma tehlikesi olmadan genç insanlara ezoterik ve gereksiz bilgiler veren işe yaramaz akademik personel arasında görüyordu. Bilge siyasetçiler bu gibi uzak yerlerin ve insanların gayet güvenli bir biçimde Amerika'nın *Yeni Dünya Düzeni*'nin dışında tutulabileceğini belirlemişti.

11 Eylül 2001'de Afganistan bir anda önemli hâle geldi. Artık insanlar bu ülke ve insanları hakkında neden daha fazla bilgiye sahip olmadığımızı bilmek istiyorlardı. 2002 yılında beş yıllık bir aradan sonra Kuzey Afganistan'a geri döndüm. Birlikte yaşadığım göçebeler hayatta kalmış, hatta bolluk içinde yaşıyorlardı. (İdeolojisi ne olursa olsun, göçebelerin sattığı koyun etini almak için herkes hâlen pazarlardaydı.) Fakat ülkenin altyapısı imha edilmişti ve güvenliği hâlâ kırılgandı. Daha kapsamlı bir şekilde, özellikle de geleneksel hukuk meseleleri üzerine yazmaya başladım. 2003 yılında diğer araştırmacılarla iş birliği içinde American Institute for Afghanistan Studies'in kurulmasına yardım ettim. Çok sayıda bilimsel sunum yapmam ve nadiren de siyasetçilere

danışmanlık yapmam istendi. Afganistan'ı ve siyasetini, onunla yalnızca 2001 sonrası ilgilenmiş kişilere açıklamak çok zor. Bu kimseler pek bir önemli olduğundan değil; tükenmiş klişeler, fikir olarak aktarıldı ve çok az siyasetçi İngilizce konuşamayan Afganlara danışmayı akıl etti. Herhangi bir durumda, 2002 yılından itibaren Afganistan'la gerçek anlamda uğraşmak konusunda fazla istek yoktu, çünkü Bush yönetimi Irak'la meşguldü.

Bu ihmal dönemi sırasında bu kitaba başladım ve tamamlanması 2007 yılındaki Guggenheim bursunun desteğiyle mümkün oldu. Afganlar gibi, ben de tarihi şimdiki anlamak için kullanılacak bir zemin olarak ciddiye alıyorum. Bir antropolog olduğumdan dolayı, çalışmalarını kullandığım tarihçilere hem teşekkürlerimi iletmem hem de onlardan özür dilemem gerekiyor. Onlar meramımı anlatmam için bana ham maddeyi sağladılar, ancak meslekleri gereği bu malzemedeki sonuçlar çıkarma konusunda benden çok daha tutucuydular. Şimdiki gelişmeler üzerine yorum yapmakta kesinlikle tereddüt ederlerdi. Ancak Obama yönetiminde Afganistan'a yönelen bu kadar dikkat varken, yorum yapma riskini aldım.

Yıllar içinde bana yardım etmiş olan o kadar fazla insan var ki, teker teker teşekkür edemem. Yine de Kunduz vilayetindeki ev sahibim ve arkadaşım Awsif Nawsiri'ye [Âsif Nâsırî] 1970'li yıllarda araştırmamı mümkün kıldığı ve gözlemlediğim şeyler üzerine pek çok uzman görüşü sunduğu için ona özel bir borcum var. Bir nesil sonra, 1980'li yıllarda Sovyetlere karşı verilen savaştaki deneyimleri ve savaş akabindeki barış arayışı dönemini daha iyi anlamamı sağlayan Neamat Nojumi'ye [Nîmet Nücûmî] teşekkür borçluydum. Bugünün Afganistan'ını daha iyi anlayabilmek konusunda, ülkeleri için daha iyi bir gelecek inşa etmek isteyen Afganların yeni bir neslini temsil eden, American Institute for Afghanistan Studies'in Kâbil direktörü Ömer Şerîfi'ye

teşekkür etmek isterim. Profesör James Scott, Büyükelçi Roland Neumann ve Dr. Whitney Azoy'dan kitap taslağını geliştirmek üzere mükemmel tavsiyeler aldım. Onlara dikkatli okumaları, tavsiyeleri ve hataları düzelttikleri için teşekkür ederim. Kalan tüm hatalar ya da yorumlar, elbette ki, benim sorumluluğumdadır. Bu çalışmayı daimî kararlılığı, zekâsı ve enerjisiyle, Amerikan güneyinin baba-oğul aynı ismi taşımasının sebebi olan kadim geleneğiyle gurur duymamı sağlayan babama ithaf ediyorum.

Harita 1: Afganistan

GİRİŞ

Dört tarafı karayla çevrili olan ve Asya'nın kalbinde yatan Afganistan, kültürel ve coğrafi üç ana bölgeyi birbirine bağlar: güneydoğuda Hindistan alt-kıtası, kuzeyde Orta Asya ve batıda İran platosu. Coğrafya kader değildir belki, ancak İran'dan taşan ya da Orta Asya'dan Hindistan'a ilerleyen işgalciler için bin yıl boyunca bir geçiş noktası olarak, Afganistan tarihinin akışını, ülkenin coğrafyası belirledi. Büyük Kiros, Büyük İskender, Gazneli Mahmud, Cengiz Han, Timurlenk ve Bâbü'r bu işgalciler arasında en ünlü örneklerden bazılarıdır. Bu dönemde, Afganistan yabancılar tarafından yönetilen, birbirinden farklı pek çok imparatorluğun parçası ve birkaç yerli imparatorluğun da merkezi oldu. Modern haliyle ortaya çıkışı, İngilizlerle yapılan iki savaşla birlikte, on dokuzuncu yüzyılda Afganistan bölgesinin Britanya yönetimindeki Hindistan ile Rus çarlığı arasındaki güç mücadelesinin ortasında kalmasıyla başladı. Ülke Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında barış içinde tarafsız kaldı, ancak 1929 yılında kısa bir iç savaş yaşadı. Daha sonra yirminci yüzyılın ortalarında Afganistan, 1979 yılındaki Sovyet işgali ve on yıl sonra geri çekilmelerinde zirveye ulaşan, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaş mücadelesi için bir arenaya dönüştü. Ardından gelen, 1990'lı yıllarda başlayan iç savaşta Afganistan bir batık devlet [*failed state*] hâline geldi ve dünya tarafından görmezden gelindi. Yirmi birinci yüzyılın başında ise radikal cihatçılar Birleşik Devletler'e karşı yapılan 11 Eylül saldırılarını

burada planlayıp karşılığında da bir ABD işgalini kışkırttığında, ülke dünya sahnesinde yeniden ortaya çıktı. Yeni Afgan hükümeti o zamandan bu yana İslâmcı ayaklanmalar karşısında ülkeye istikrar getirme mücadelesi vermektedir.

Savaş ve dışarıdan gelen işgalcilere odaklanmak, işgalin önünde birer hız kesme tümseği görevi gören ya da daha yakın zamanlarda ülkeyi yönetilemez hâle getirmeleriyle şöhret kazanan çetin savaşçılar hariç, ülkenin geri kalan halkını gölgede bırakıyor. Sonuç olarak, replikleri başkalarının söylediği uzun soluklu uluslararası dramada, Afganistan'ın kendisi, yalnızca perde arkasında anlaşılmaz bir zemin olarak kalıyor. Afganların bu oyunda sürekli yerlerine yenileri gelen silahları hariç değişmeyen, sarıklı bir koro olarak rol aldığı sıklıkla görülüyor. Bu kitap farklı bir yol izliyor. Ülkeyi ve onun siyasi dinamiklerini anlamak için Afganları esas oyuncular olarak görüyor, Afganistan'daki yöneticilerin yüzyıllar boyunca nasıl siyasi meşruiyet elde ettikleri ve ülkeye nasıl düzen getirdikleri sorusunu irdeliyor.

Siyasi düzen hakkındaki soyut tartışmalar sıklıkla kültürü görmezden gelir ve tarihten uzak durur, ancak bu kitabın antropolojik yaklaşımı ikisine de öncelik tanıyor. Bu tutum, örneğin her ikisi de Avrupalı ve coğrafi olarak birbirlerine pek de uzak olmasalar da çok etnik gruplu İsviçre ve Yugoslavya arasındaki farkları tartışırken yeterince doğal görünüyor. Ancak uzaktaki ve kültürel olarak yabancı Afganistan için bu türden bir özgüllük kolayca vazgeçilebilecek bir lüks gibi görünüyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, dünya kamuoyu bir yer hakkında ne kadar az şey bilirse, orası hakkında genelleme yapmak o kadar kolaylaşıyor. Pek çok açıdan tüm etnik ve dini çatışmalar, Müslüman toplumlar, az gelişmiş ekonomiler, terörist hareketler ve batık devletler, özellikle de yoksul ülkeler, temel olarak aynı şeyler değil mi? Maalesef değerler ve öyle olduklarını varsaymak tehlikeli

derecede yanılıcı bir tekdüzelik getiriyor. Afganistan elbette ki diğer ülke ve toplumlarla benzerliklere sahip olabilir, fakat bu benzerliklerin varsayımları değil ispatları gerekir.

TEMALAR

Bu kitap, bugün ülkeyi ve sorunlarını anlamak için özellikle önemli olan altı temel soruyu ele alıyor.

ULUSLARARASI

- Binlerce yıldan uzun bir süredir yabancı hnedanlar tarafından ele geçirilip yönetilen Afganistan, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki bir dizi savaşla hem İngilizleri hem de Rusları geri çekilmeye zorladıktan sonra, nasıl “imparatorluklar mezarlığı” olarak tanındı?
- Tâliban’ı deviren 2001’deki ABD işgali, ülkede niçin benzer (Irak’ta olduğu gibi) ulusal ayaklanmalar başlatmadı ve buna rağmen ülkeye istikrar getirmekte hâlen başarısız oluyor?
- Afganistan’ın siyasetini, sosyal yapılarını ve hkmetini değiştirmek için geçekleştirilen yabancı girişimler neden bu kadar etkisiz oldu?

ULUSAL

- 1747’de kurulan bir hnedan bu denli parçalanmış bir halk üzerindeki gücünü 1978 yılına kadar nasıl korudu ve Afgan devleti o zamandan beri meşru bir siyasi düzen kurmakta neden bu kadar zorluk çekti?

- İdeal olarak “Balkanlaşma”* teriminin uygun olduğu bir ülke, barındırdığı pek çok uyuşmazlığa rağmen, bir ulus devlet olarak neden bu kadar az ayrışma sinyali verdi?
- 1920’li yıllardan bu yana hükümet yapısı ve politikaları üzerine Afgan toplumunda yaşanan bölünmeler neden ve nasıl devlet idaresinin defalarca çökmesine sebep oldu?

Bu kitap bu sorulara yaklaşmanın en verimli yolunun, ulusal politikaya katılımın çok daha geniş bir insan topluluğunu kapsayacak hâle gelişini anlamak amacıyla, Afganistan’daki iktidar ve siyasi meşruiyet kavramlarındaki değişimin uzun bir zamanı kapsayacak şekilde incelenmesi olduğunu öne sürüyor. Siyasi yapının rekabete en kapalı olduğu zamanlar yöneticiler için meşruiyet ve otoritelerini sürdürmenin en kolay olduğu zamanlardı, çünkü tehditler yalnızca sınırlı sayıdaki rakiplerden geliyordu. Siyasi sistemin daha açık olduğu ve güç için rekabete giren daha fazla katılımcı bulunduğu ise ayrıcalıklı gücü elde etmek çok daha zordu. Elbette ki, alternatif bir siyasi yapının yokluğunda bu tür güç mücadeleleri bir bütün olarak toplumu parçalanma tehdidi altına alıyordu. Bu da en kötü durumlarda, kimsenin sürekli silahlı çatışmalara başvurmadan siyasi düzeni yeniden sağlamaya yetecek güce ve meşruiyete sahip olamadığı istikrarsızlık durumları oluşturuyordu.

Afganistan, tarihinin büyük bir kısmı boyunca bu tip devlet çöküşleri ve siyasi düzensizlikler yaşamadı; çünkü güç için

* Balkanlaşma: Bir bölge veya ülkenin, kendi içinde daha küçük bölgelere ve hükümetlere ayrılmasıyla sonuçlanan parçalanma sürecini ifade eden bir terimdir. Terim, Balkanların, Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarından sonra yaşadığı sürecin adı olarak ortaya çıkmıştır. –ed.n.